

מאירס-ג'וינט-ברוקדייל
MYERS-JDC-BROOKDALE
مایرس-جوینت-بروکدیل

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

תכנית הנגישות לשילוב ערבים, דרוזים וצ'רקסים בהשכלה גבוהה:

ממצאים ראשוניים ממחקר הערכה
על יישום מערך התמיכה בסטודנטים

אילה הנדין ✦ דליה בן רבי

המחקר הוזמן על-ידי הוועדה לתכנון ותקצוב של המועצה להשכלה גבוהה ומומן בסיועה

**תכנית הנגישות לשילוב ערבים, דרוזים
וצ'רקסים בהשכלה גבוהה:
ממצאים ראשוניים ממחקר הערכה
על יישום מערך התמיכה בסטודנטים**

אילה הנדין דליה בן רבי

המחקר הוזמן על-ידי המועצה להשכלה גבוהה ומומן בסיועה

עריכת לשון: רעיה כהן
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400
פקס : 02-5612391

כתובת האינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale

תוכן העניינים

1	1. מבוא.....
1	2. תיאור התכנית ומרכיביה.....
2	3. תהליך בדיקת היישום.....
3	4. ממצאים.....
3	4.1 מודל הפעלת התכנית ברמה הארצית.....
4	4.2 מודל הפעלת התכנית ברמה המוסדית.....
6	4.3 מערך התמיכה וסוגיות ביישומן.....
7	4.3.1 המעטפת במכילות קדם-אקדמיות.....
7	4.3.2 'צעד לפני כולם'.....
9	4.3.3 תכניות קליטה באקדמיה.....
10	4.3.4 מלגות 'אירתקא'.....
	4.4 מאפיינים מוסדיים ומאפיינים של הרכב אוכלוסיית הסטודנטים שמשפיעים
11	על יישום תכנית הנגישות.....
16	4.5 מדיניות מוסדית התומכת בתכנית.....
18	5. תובנות ראשוניות וכיווני פעולה.....
18	5.1 סיכום הממצאים.....
20	5.2 סוגיות וכיווני פעולה.....
23	ביבליוגרפיה.....
24	נספח א : המוסדות שנכללו בבחינת יישום מערך התמיכה לסטודנטים.....

רשימת הלוחות והתרשימים

פרק 4: ממצאים

6	לוח 1 : מאפייני התשתית המוסדית של התכנית ושל בעלי התפקידים.....
	לוח 2 : מספר המוסדות המפעילים את מערך התמיכה המוסדי ומרכיביו העיקריים,
6	לפי שנה.....
7	לוח 3 : מספר המוסדות המפעילים מכינות, לפי סוג ושנה.....
	לוח 4 : מספר המוסדות שביקשו תקציב להפעלת תכניות קליטה באקדמיה,
10	2015/16 (תשע"ו).....
13	לוח 5 : מספר ואחוז הערבים בקרב הסטודנטים לתואר ראשון, לפי מוסד (תשע"ד).....
	תרשים 1 : שיעור הסטודנטים הערבים לתואר ראשון לפי תחום לימוד
14	מתוך הלומדים בתחום (תשע"ד).....

נספח א

	לוח 1א : המוסדות שנכללו בבחינת היישום וכן המספר והאחוז של הערבים בקרב
	הסטודנטים לתואר ראשון במוסדות אלו ובקרב הצעירים בני 20-29 בארץ,
24	לפי מוסד (תשע"ד).....

1. מבוא

דוח זה הוא חלק ממחקר רחב יותר על הערכת היישום והתוצאות בתכנית הנגישות לשילוב ערבים, דרוזים וצ'רקסים¹ בהשכלה גבוהה. התכנית מופעלת על-ידי הוועדה לתכנון ולתקצוב (ות"ת) במועצה להשכלה גבוהה. הדוח הנוכחי מתמקד בשלב הראשון של ההערכה, העוסק בעיקר בתהליך היישום של מערך התמיכה בסטודנטים. בשנים הבאות של יישום התכנית נמשיך לעדכן את הבדיקה. כמו כן נעמיק בבחינת יישום מערך התמיכה, מאפייני השימוש בו ונקודת מבטם של הסטודנטים על המענה שקיבלו בכל מרכיב ועל התכנית כמכלול. היקפים שונים של היישום החלו ברוב המוסדות בשנת 2012/13 (תשע"ג). הממצאים מתייחסים הן ליישום בפועל עד אמצע שנת הלימודים 2014/15 (תשע"ה), כלומר, כשנתיים מתחילת התכנית, והן ליישום המתוכנן לשנת הלימודים 2015/16 (תשע"ו).

הערכת יישום תכנית הנגישות מורכבת במיוחד ממספר סיבות: ראשית, התכנית מאפשרת למוסדות גמישות רבה בבחירת דרכי הפעולה ומרכיבי התמיכה בסטודנטים. שנית, ישנו גיוון רב במאפייניהם של המוסדות השותפים לתכנית ושל הסטודנטים הלומדים בהם, וגיוון זה מוביל למאפייני יישום שונים בכל מוסד. שלישית, מעבר להיבטים שהות"ת מתייחסת אליהם כחלק מהתכנית, ישנם מרכיבים משמעותיים נוספים של המדיניות המוסדית שמשפיעים על הסטודנטים הערבים ועל השתלבותם במוסדות. רביעית, התכנית מתפתחת, והיקף הפעילות הארצי והמוסדי בה מתרחב ומשתנה מעט בכל שנה.

לנוכח מורכבות זו, מטרות-העל של הערכת יישום התכנית הן לספק בסיס למעקב אחר ביצוע התכנית ולתמוך בתהליכי למידה מתמשכת ושיפור מתמשך שלה. מעבר לכך, ההערכה נועדה להציג את המגוון והמורכבות של המודלים ליישום ואת הגורמים המשפיעים עליהם. תחילה אנו מתארים את התכנית ואחריה את השיטה לבדיקת היישום. לאחר מכן אנו מציגים את ממצאי הבדיקה: אנו סוקרים את מודל הפעלת התכנית ברמה הארצית ומודל ההפעלה ברמת המוסדות, ואחר כך מרכיבים במערך התמיכה וסוגיות ביישומם. בהמשך אנו סוקרים מספר גורמים אשר יכולים להשפיע על יישום תכנית הנגישות: מאפיינים של המוסדות ושל הרכב אוכלוסיית הסטודנטים וכן המדיניות והסביבה המוסדית הכללית ותמיכתן בתכנית. לבסוף מוצג סיכום קצר של הממצאים, תובנות ראשוניות וכיווני פעולה מוצעים.

2. תיאור התכנית ומרכיביה

תכנית הנגישות לשילוב ערבים, דרוזים וצ'רקסים בהשכלה גבוהה החלה להתגבש בשנת הלימודים 2010/11 (תשע"א), ויישומה במוסדות החל במהלך 2012/13 (תשע"ג). במסגרת התכנית, כל מוסד מפעיל מערך תמיכה לאוכלוסייה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית בהתאם למאפיינים ולצרכים של המוסד ושל האוכלוסייה הלומדת בו. בכל מוסד ישנו איש סגל אקדמי שמוגדר 'אחראי מוסדי' לתכנית הנגישות ויש לפחות איש סגל מנהלי אחד שמוגדר 'רכז מוסדי' של התכנית.

¹ להלן: ערבים

תכנית הנגישות מקצה תקציב ייעודי למערך תמיכה מוסדי ולמלגות כמענה לצורכי הסטודנטים הערבים. המוסדות מגישים בקשת תקצוב לות"ת בהתאם לקול קורא שות"ת פרסם ובהתאם למאפיינים ולצרכים המוסדיים. עד כה התכנית כוללת:

א. **מעטפת תמיכה במכינות קדם-אקדמיות**: מעטפת הפועלת בתוך המכינות הקדם-אקדמיות ומעניקה סיוע אישי, חברתי ולימודי לסטודנטים ערבים, מלגות לבוגרים המצטיינים וכן תקציב לשיווק המכינה. הפעלת המעטפת במכינות החלה כפיילוט בשנת 2011/12 (תשע"ב) בארבעה מוסדות, והיא נעשית ברמה המוסדית ובאחריות המכינות.

ב. **'צעד לפני כולם'**: תכנית מפגש ראשוני עם האקדמיה, השפה העברית והחברה הישראלית למתקבלים לתואר ראשון. התכנית מתקיימת בחודשים שלפני פתיחת שנת הלימודים. הפעלת התכנית החלה לקראת שנת הלימודים 2013/4 (תשע"ד) והיא נעשית ברמה המוסדית.

ג. **תכניות קליטה באקדמיה**: מגוון תכניות אישיות, חברתיות ולימודיות, בעיקר לסטודנטים בשנה א', בהתאמה אישית לצרכים. הפעלת התכניות נעשית ברמה המוסדית.

ד. **הכוון תעסוקתי**: תכנית הכוון תעסוקתי לסטודנטים לקראת סוף לימודי התואר הראשון. הפעלת התכנית החלה בשנת הלימודים 2014/15 (תשע"ה) כפיילוט בחמישה מוסדות ונעשית ברמה המוסדית ובשיתוף פעולה עם 'קו משווה'.

ה. **מלגות אירתקא**: מלגות לימודים לסטודנטים בתואר ראשון הניתנות על-פי קריטריונים של תחום לימוד ומצב חברתי-כלכלי. המלגות הן תלת-שנתיות ומותנות בהתנדבות. חלוקת המלגות נעשית ברמה הארצית ובהפעלת פר"ח.

ו. **מלגות הצטיינות**: מלגות לתואר שני מחקרי, לדוקטורנטים, לבת-דוקטורנטים ולאנשי סגל ערבים. חלוקת המלגות נעשית ברמה הארצית.

3. תהליך בדיקת היישום

תכנית הנגישות מיושמת כמעט בכל המוסדות להשכלה גבוהה המתוקצבים, שאינם מכללות להוראה ושלומדים בהם סטודנטים ערבים.² בדיקת מאפייני היישום של מערך התמיכה בסטודנטים נעשתה ב-26 המוסדות שבהם פעלה התכנית ב-2014/15 (תשע"ה) ובהתעמקות ב-16 מוסדות שהוגדרו במשותף עם ות"ת (רשימת המוסדות בנספח א). בבדיקת היישום המתוכנן ל-2015/16 (תשע"ו) נכללו כל 28 המוסדות שצפויים להשתתף בתכנית בשנה זו.

שלב זה של המחקר התבסס על ראיונות עם בעלי תפקידים נבחרים, קריאת מסמכים נבחרים ושאלון יישום למוסדות.

א. **ראיונות**: ראיונות עם האחראים המוסדיים, הרכזים המוסדיים ובעלי תפקידים נבחרים נוספים ב-16 המוסדות שנבדקו לעומק. הראיונות בוצעו בחודשים אוגוסט עד דצמבר 2014.

² המכון הטכנולוגי חולון הצטרף לתכנית במהלך 2014/15, ובית ברל צפוי להצטרף לתכנית ב-2015/16. מוסדות אלה לא נכללו בבדיקת יישום זו, אלא אם מצוין אחרת.

ב. **קריאת מסמכים נבחרים** : תכניות העבודה לתשע"ו שהוגשו לות"ת, אתרי האינטרנט של המוסדות ומסמכים מכווננים שלהם ("אני מאמין" וכדומה).

ג. **שאלון יישום מוסדי** : איסוף נתונים ב-26 המוסדות באמצעות שאלון מילוי עצמי, בחודשים דצמבר 2014 עד מארס 2015. השאלון מולא על-ידי האחראים והרכזים המוסדיים.

בשנים הבאות נמשיך לעקוב אחר יישום התכנית כמכלול ונתעמק גם ביישום של מרכיבים נבחרים שהתכנית מציעה ובשימוש בהם על-ידי הסטודנטים. לשם כך נקיים ראיונות נוספים עם בעלי תפקידים נבחרים במוסדות וקבוצות מיקוד של סטודנטים, נעשה סקר משתתפים בקרב סטודנטים ערבים בשלבים שונים של לימודיהם, ואחת לשנה נעביר את שאלון היישום המוסדי כדי להתעדכן בשינויים במודל היישום במוסדות.

4. ממצאים

4.1 מודל הפעלת התכנית ברמה הארצית

בתת-פרק זה אנו מתייחסים למאפיינים של ההפעלה הארצית של התכנית : האחריות הארצית לתכנית, תהליכי למידה בין-מוסדיים, שיתוף פעולה בין-ארגוני, מודל התקצוב למוסדות ומערך המידע.

א. **אחריות ארצית לתכנית** : האחריות הארצית לתכנית היא של ות"ת בליווי ועדת היגוי.

ב. **תהליכי למידה בין-מוסדיים** : התכנית הארצית מלווה בפורום רכזים ואחראים המנוהל בשיתוף מכון ון ליר. פורום זה הוקם במטרה לאפשר למידה משותפת וקשר מקצועי בין העוסקים בתכנית במוסדות השונים. תכנית הפורום כוללת שניים-שלושה מפגשים ארציים בכל שנה, בהשתתפות נציגים מכל המוסדות, ושני מפגשים נוספים בשנה בקבוצות קטנות ובדגש על תחום עיסוק ספציפי או על פריסה גאוגרפית ספציפית. עד יולי 2015 התקיימו שלושה מפגשי מליאה : האחד – מפגש השקה לתכנית, השני – מפגש במתכונת שולחנות עגולים בעניין מרכיבי מערך התמיכה המוסדי, והשלישי – מפגש בנושא פלורליזם ושוויון הזדמנויות בהשכלה גבוהה. כמו כן התקיימו שלושה מפגשים בקבוצות קטנות : האחד – במכללת כנרת, לנציגי מוסדות הצפון, השני – באוניברסיטת בן-גוריון, מפגש שהתמקד בסטודנטים הבדוים, והשלישי – במכללת עזריאלי, בנושא הכוון תעסוקתי.

ג. **שיתוף פעולה עם ארגונים מחוץ למערכת ההשכלה הגבוהה** : תכנית הנגישות פועלת בשיתוף ארגוני חברה אזרחית שמקדמים מטרות דומות או משלימות למטרות של התכנית. שיתוף הפעולה מאפשר לרוב ייעוץ בפיתוח תכניות, סיוע בהפעלת תכניות והשתתפות תקציבית. ארגוני החברה האזרחית כוללים את קרן אברהם, עמותת סיכוי, 'קו משווה', מכון ון ליר, המרכז הבין-תרבותי בירושלים, התאחדות הסטודנטים, מספר משרדי ממשלה (משרד ראש הממשלה, משרד הכלכלה, משרד החינוך ומשרד החקלאות) ועוד.

ד. **תקצוב** : מודל התקצוב למוסדות מבוסס על מספר הסטודנטים הערבים בכל מוסד. יש חריגה מהמודל במוסדות שבהם מספר הסטודנטים הערבים נמוך. במקרים אלו תוקצב המוסד בתקציב משמעותי נוסף (כ-200,000 ₪) לעידוד ראשוני של התהליך, בכפוף להצגת תכנית להרחבה עקבית

ומשמעותית של מספר הסטודנטים הערבים במוסד. נוסף על כך, ביוני 2015 אושר תקצוב נוסף, ייחודי למוסדות עם אוכלוסייה ממזרח ירושלים ולפיילוט עבור האוכלוסייה הבדווית.

ה. **מערך נתונים**: תקצוב התכנית, תכנון, פיתוח, יישום והערכה, אמורים כולם להתבסס על מערך נתונים אמין ושיטתי על אודות הסטודנטים: מאפייניהם האישיים, נתוני הקבלה שלהם, שימוש במרכיבי מערך התמיכה המוסדי, ותוצאותיהם הלימודיות. הות"ת קבעה דרישות מוגדרות לדיווח של המוסדות על הפעילויות בתכנית העבודה ועל מספר המשתתפים בהן. עם זאת לא הוגדרו דרישות דיווח אחידות ומקיפות מהמוסדות בעניין הסטודנטים ולא נקבעה מערכת מידע אחידה. בשנת 2014/15 (תשע"ה) נעשתה בדיקת היתכנות להפעלת מערכת כזו במספר מוסדות. ואולם המערכת לא הוקמה, והבדיקה הצביעה על אתגרים רבים בהפעלת מערכת שכזו: ראשית, נטען שישנו קושי לזהות את הסטודנטים הערבים וכי החיוב לאסוף ולהעביר דיווחים שמבחינים בין סטודנטים לפי קבוצות אוכלוסייה מעלה שאלות אתיות. שנית, היה קושי טכני ומהותי בהצלבת מידע ממקורות שונים – מהמכינות, ממדור הרישום וממינהל הסטודנטים; ברמה הטכנית, מדובר באגפים נפרדים שמפיקים דוחות נפרדים, ובמקרה של המכינות הקדם-אקדמיות, מדובר ביחידה שמנותקת מנהלית מן המוסד. עלה גם חשש מהותי שהצלבת מידע עלולה לפגוע בפרטיות של סטודנטים ולפתוח מידע אישי על סטודנטים לפני בעלי תפקידים שאינם רלוונטיים לעניין.

כיום לכל מוסד יש מערכת מידע שונה במקצת מהמערכות במוסדות האחרים. מידע מרוכז חלקי על מאפייני הסטודנטים והישגיהם אפשר למצוא בלמ"ס ו/או שהוא מועבר לות"ת על-ידי המוסדות על בסיס דרישה.

4.2 מודל הפעלת התכנית ברמה המוסדית

בתת-פרק זה אנו מתייחסים למאפיינים של הפעלת התכנית ברמה המוסדית: שנת התחלת ההפעלה של התכנית, האחריות המוסדית לתכנית, אופן הפעולה וההרכב של ועדת ההיגוי המוסדית ומאפייני בעלי התפקידים בתכנית. לוח 1 בהמשך מציג את מאפייני התשתית המוסדית של התכנית ושל בעלי התפקידים.

◆ **שנת ההתחלה של הפעלת מערך התמיכה**: תכנית הנגישות החלה לפעול ב-2011/12 (תשע"ב). השנה הראשונה להפעלת מערך התמיכה תוכננה ל-2012/13 (תשע"ג). בפועל, ב-20 מוסדות החלו בהפעלת מערך תמיכה עוד לפני השקת תכנית הנגישות, בחלקם באופן עצמאי ובחלקם במסגרת תקציבי ות"ת לנושא. תקציבים אלו היו מצומצמים באופן משמעותי לעומת התקציבים הנוכחיים. במקרים אלו המוסדות דיווחו שהתקציב החדש אפשר לפתח, למקצע ולמסד את מערך התמיכה שבחלקו כבר יושם באותה עת. החלוצים בתחום היו האוניברסיטה הפתוחה, שבה החלו בהפעלת מערך תמיכה ב-1990, והטכניון, שבו החלו ב-2003. בשמונה מוסדות החלו ביישום התכנית ב-2012 ואילך. מתוכם, המצטרפים האחרונים לתכנית הם המכללה הטכנולוגית חולון ב-2014/15 (תשע"ה) ובית ברל ב-2015/16 (תשע"ו).

◆ **אחריות לתכנית**: המוסדות ביססו מספר מודלים של אחריות מנהלית להפעלת מערך התמיכה. האחריות היא לרוב של דיקנט הסטודנטים (ב-12 מוסדות) או של הנהלת המוסד (ב-8 מוסדות). ב-4 מוסדות התכנית נתונה לאחריות יחידה מנהלית עצמאית, ובמוסד אחד היא נתונה לאחריות

המזכירות האקדמית. במוסד אחד התכנית עדיין בתחילת הדרך ואין החלטה לגבי השייכות הארגונית, ובמוסד נוסף יש אחראי מוסדי אך אין יחידה מנהלית תומכת מבחינה מוסדית.

◆ **ועדת היגוי** : עד 2014/15 (תשע"ה) ועדת היגוי מוסדית פעלה ב-22 מוסדות. הרכב הוועדה היה שונה ממוסד למוסד. בעלי התפקידים השכיחים בוועדות היו דיקן הסטודנטים (ב-18 מוסדות), אנשי סגל מנהלי יהודים (ב-18 מוסדות) או ערבים (ב-12 מוסדות), אנשי סגל אקדמי ערבים (ב-16 מוסדות) או יהודים (ב-12 מוסדות), נשיא המוסד (ב-8 מוסדות) או עוזר הנשיא (ב-2 מוסדות), רקטור (ב-5 מוסדות) או סגן הרקטור (ב-3 מוסדות), נציגי סטודנטים (ב-4 מוסדות), מנהל המכינה (ב-2 מוסדות) וחברי הוועד המנהל של המוסד (ב-2 מוסדות). תדירות התכנסות הוועדה במהלך תשע"ה הייתה שונה ממוסד למוסד : ב-8 מוסדות התכנסו פעם או פעמיים, ב-6 מוסדות התכנסו 3-4 פעמים, ב-2 מוסדות התכנסו 6 פעמים וב-3 מוסדות התכנסו לפחות 10 פעמים.

◆ החל ב-2015/16 (תשע"ו) ועדות היגוי מוסדיות צפויות לפעול בכל המוסדות מלבד האוניברסיטה הפתוחה. הרכב ועדה יכלול בין השאר אנשי סגל ערבים בכל המוסדות, נציגי מכינה ב-16 מוסדות ונציגי סטודנטים ב-5 מוסדות.

◆ בעלי תפקידים בתכנית

- **אחראי מוסדי** : בעוד שההחלטה על הקמת יחידה מוסדית שאחראית לתכנית הושארה בידי המוסדות, הות"ת התנתה את התקצוב במינוי אחראי מוסדי. תנאי זה מופיע בקול הקורא למוסדות ומציין : "על מנת להיות זכאים לתקצוב על כל מוסד למנות איש סגל בכיר בכפיפות לרקטור/נשיא לריכוז הטיפול בסטודנטים בני החברה הערבית במוסד". לפי הקול הקורא, האחראי יהיה בעל תפקיד מוגדר המעוגן במסמכים הרשמיים של המוסד. בפועל יש בכל המוסדות אחראי מוסדי, אם כי מתכונת התפקיד מעט שונה במוסדות השונים. ב-19 מהמוסדות עוגן תפקיד האחראי המוסדי ב-2014/15 (תשע"ה) בכתב מינוי. האחראי היה לרוב איש סגל אקדמי (ב-12 מוסדות) או דיקן הסטודנטים (ב-10 מוסדות). בשלושה מוסדות האחראי הוא מהנהלת המוסד, ובאחד מיחידה מנהלית עצמאית.

הקול הקורא מבקש שככל האפשר ימונה אחראי בן החברה הערבית. בפועל, בתשע"ה 10 מבעלי תפקיד האחראי היו אנשי סגל ערבים, ובתשע"ו מספרם צפוי לעלות ל-13.

- **רכז מוסדי** : נוסף על האחראי המוסדי, המוסדות התבקשו למנות רכז מוסדי. ב-25 מוסדות פועל לפחות רכז מוסדי אחד (במוסד אחד הנמצא בשלבי התארגנות טרם מונה רכז). הרכז משויך לרוב לדיקנט הסטודנטים (ב-18 מוסדות). הגדרת תפקיד הרכז והיקף המשרה משתנים בין המוסדות. המודל הנפוץ הוא של רכז מוסדי אחד (ב-13 מוסדות) ובחלק מהמוסדות יש יותר מרכז אחד (ב-5 מוסדות – שני רכזים, ב-3 מוסדות – שלושה רכזים, ב-4 מוסדות – ארבעה רכזים ויותר).

חלוקת התפקידים בין הרכזים נעשית לעתים על-פי קמפוס או פקולטה, ולעתים על-פי תחומי אחריות מקצועיים : אחריות לליווי האישי, אחריות למערך החונכות הלימודית, אחריות לריכוז הפעילות החברתית ואחריות לריכוז התכנית אל מול המוסד. ב-19 מהמוסדות, לפחות רכז אחד הוא ערבי ; במוסדות שיש בהם יותר מרכז אחד, לרוב מדובר בצוות מעורב של רכזים ערבים ויהודים.

היקף המשרה של הרכזים נע בין 10% ל-100% ; ב-13 מהמוסדות יש לפחות רכז אחד במשרה מלאה.

לוח 1: מאפייני התשתית המוסדית של התכנית ושל בעלי התפקידים

מספר מוסדות	מאפיינים
27	ועדת היגוי
	הרכב הוועדה:
25	נציגי הנהלת המוסד
27	נציגי סגל ערבים
16	נציגי מכינה
5	נציגי סטודנטים
	אחראי מוסדי
13	ערבי
23	איש סגל אקדמי
	רכז מוסדי
19	ערבי

מקור: תכניות עבודה מוסדיות ל-2015/16 (תשע"ו)

4.3 מערך התמיכה וסוגיות ביישום

בתת-פרק זה אנו מתייחסים למספר מרכיבים במערך התמיכה המוסדית ולסוגיות בהפעלתם – מעטפת התמיכה במכינות הקדם-אקדמיות, 'צעד לפני כולם' (תכנית הכנה למתקבלים ללימודים) ותכניות קליטה באקדמיה. נעסוק גם בקרן המלגות הלאומית אירתקא.

תכנית הנגישות כוללת סל של מרכיבים המוצגים בקול הקורא של הות"ת. לכל מוסד יש גמישות בהחלטה על ההפעלה ועל אופן היישום. בכל שנה יש גידול הן במספר המרכיבים המופעלים והן בפריסתם הארצית. כך לדוגמה, בתשע"ה הופעלו ב-13 מוסדות שלושת המרכיבים העיקריים: מעטפת התמיכה במכינות הקדם-אקדמיות, 'צעד לפני כולם' ותכניות קליטה באקדמיה. בתשע"ו צפויות לפעול כל שלושת המרכיבים האלה ב-19 מוסדות (לוח 2).

ב-15 מוסדות, יחידה מנהלית אחת (לרוב דיקנט הסטודנטים) היא האחראית למערך התמיכה המוסדי כולו, אך גם ספציפית ל'צעד לפני כולם' ותכניות הקליטה באקדמיה. האחריות הספציפית למכינות הקדם-אקדמיות היא נפרדת בכל המוסדות. ב-8 מהמוסדות, האחריות למערך התמיכה המוסדי ולמרכיבו נחלקת בין יחידות שונות.³

לוח 2: מספר המוסדות המפעילים את מערך התמיכה המוסדי ומרכיבו העיקריים, לפי שנה

מספר המוסדות בתכנית	2013/14	2014/15	2015/16 (תכנון)
מספר המוסדות בתכנית	23	26	28
מכינות קדם-אקדמיות	18	19	24
'צעד לפני כולם'	11	17	21
תכניות קליטה באקדמיה	23	26	28
כל 3 המרכיבים	10	13	19

³ ב-3 מוסדות לא דיווחו מי האחראי לכל אחד ממרכיבי מערך התמיכה.

4.3.1 המעטפת במכינות הקדם-אקדמיות

המכינות הקדם-אקדמיות מעניקות מעטפת סיוע לכל הסטודנטים בני החברה הערבית הלומדים במכינה במסגרת תכנית הנגישות. תכנית המעטפת כוללת תגבור שפתי, מימון קורס הכנה לבחינה הפסיכומטרית (אם חובה להיבחן בה לשם קבלה למוסד), תכנים תרבותיים וחברתיים, ייעוץ אישי ומימון מעונות/הסעות. נוסף על כך, הות"ת מעניקה בכל שנה מלגות הצטיינות ל-20% מבוגרי המכינות הערבים בעלי ההישגים הגבוהים ביותר אשר החלו את לימודיהם מיד לאחר סיום המכינה. כמו כן, מקצה הות"ת תקציב נוסף לשיווק ולמיתוג של המכינות. אורך המכינות במרבית המוסדות הוא תשעה חודשים.

לפי נתוני הות"ת, ב- 2014/15 (תשע"ה) 19 מוסדות תכננו להפעיל מכינות קדם-אקדמיות עם מעטפת מיוחדת עבור סטודנטים ערבים. עם זאת, לפי דיווחי המוסדות, רק 17 דיווחו על הפעלת מכינה שכזו: 3 מוסדות דיווחו על מכינה משולבת שבה לומדים תלמידים יהודים וערבים (עם סיוע מיוחד לתלמידים הערבים), 11 מוסדות דיווחו על מכינה ייחודית רק לתלמידים ערבים, ו-3 מוסדות דיווחו על קבוצות ייחודיות ומשולבות במקביל.

ב-2015/16 (תשע"ו) מספר המכינות הקדם-אקדמיות צפוי לגדול. 24 מוסדות הגישו בקשה להפעלת מכינות, מתוכם: 6 מוסדות ביקשו להפעיל מכינות ייחודיות, שבהן התלמידים הערבים לומדים בקבוצות נפרדות. 11 מוסדות ביקשו להפעיל מכינות משולבות, שבהן התלמידים הערבים לומדים בקבוצות משולבות עם שאר תלמידי המכינה אך מקבלים את מעטפת הסיוע בנפרד. 7 מוסדות ביקשו להפעיל מכינות עם קבוצות ייחודיות ומשולבות (לוח 3).

הניהול והפיקוח על המכינות הוא עצמאי מהמוסד.

לוח 3: מספר המוסדות המפעילים מכינות, לפי סוג ושנה

2015/16 (תכנון)	2014/15	2013/14	
28	26	23	מוסדות בתכנית
24	19	18	מהם: מוסדות עם מכינה
6	2	2	- מוסדות עם מכינה ייחודית
11	13	12	- מוסדות עם מכינה משולבת
7	4	4	- מוסדות גם עם מכינה ייחודית וגם עם מכינה משולבת

4.3.2 'צעד לפני כולם'

'צעד לפני כולם' היא תכנית הכנה ללימודים בת שלושה עד שמונה שבועות, אשר מתקיימת במוסד לפני תחילת הלימודים ומיועדת לסטודנטים הערבים שהתקבלו כבר ללימודים. התכנית מתמקדת בחיזוק שפות (עברית ואנגלית), מיומנויות למידה ואוריינטציה אקדמית. בחלק מהמוסדות כוללת התכנית גם תכנים נוספים, ובהם ניהול זמן, הכרת המחשב, בניית מערכת שעות, סדנת מלגות, הדרכת ספרייה,

⁴ בקשה אחת היא לתקצוב במסגרת פיילוט לחברה הבדווית ולא דרך התקצוב הרגיל של התכנית.

התמודדות עם חרדת בחינות, חיזוק תקשורת בין-אישית וכדומה. הות"ת ממליצה לשלב פעילות חברתית, הסברה להורים ואפשרות למגורים במעונות.

'צעד לפני כולם' פעלה ב-2014/15 (תשע"ה) ב-17 מוסדות, על בסיס תקצוב תכנית הנגישות. הקול הקורא של הות"ת מחייב שמשך התכנית יהיה שלושה שבועות לפחות. בפועל, ב-7 מהמוסדות משך התכנית ארוך יותר.

ב-14 מהמוסדות התכנית מיועדת לכלל הסטודנטים הערבים שהתקבלו ללימודים, וב-3 מוסדות – לקבוצות מובחנות יותר: למתקבלים לחוגי לימוד מסוימים, למתקבלים שלא עומדים ברף ציונים מסוים או למתקבלים המחויבים בלימוד קורס עברית.

רק ב-2 מהמוסדות ההשתתפות בתכנית היא תנאי קבלה ללימודים.

ב-2015/16 (תשע"ו) 'צעד לפני כולם' צפויה להתרחב ל-21 מוסדות (ר' לעיל לוח 2).

בראיונות עם נציגי המוסדות עלה שבחלק מהמכללות תהליך הקבלה ללימודים מתגלגל ונמשך עד מועד תחילת הלימודים. במכללות אלו ישנו קושי בהפעלת תכנית שנמשכת שלושה שבועות לפני תחילת הלימודים, כאשר הגשת המועמדות ללימודים עצמם עדיין נמשכת.

במרבית המוסדות מסירת המידע למתקבלים על קיום התכנית נעשה באמצעות יישוג (out-reach). רכזי התכנית מודיעים למתקבלים על התכנית – בשיחות טלפון, בהודעות אי-מייל, בשיחות אישיות, במכתב הקבלה למוסד, בפייסבוק ובפרסום באתר האוניברסיטה. בשני המוסדות שבהם ההשתתפות היא בגדר תנאי קבלה, הסטודנטים מקבלים מידע על קיום התכנית בעת הרישום למוסד ומקבלים גם הזמנה אישית לתכנית בדואר.

האחריות להפעלת 'צעד לפני כולם' היא של דיקנט הסטודנטים (7 מוסדות), של המכינה הקדם-אקדמית (5 מוסדות) או בשיתוף פעולה בין הדיקנט למכינה או בין הדיקנט ליחידות האקדמיות (2 מוסדות). ב-3 מוסדות נוספים האחריות היא של יחידה מנהלית עצמאית שאחראית לכלל המענים לסטודנטים הערבים.

ב-8 מהמוסדות הסטודנטים מחויבים בתשלום סמלי (המכונה בחלק מהמקומות 'דמי רצינות') של בין 100 ל-300 ₪ עבור השתתפות בתכנית. במוסד אחד התשלום מוחזר לסטודנטים בהמשך באמצעות זיכוי שכר הלימוד.

ב-4 מהמוסדות משתתפי התכנית מקבלים הקלות מיוחדות במהלך הלימודים מתוקף השתתפותם בתכנית וכאמצעי לעידוד השתתפות זו. ההקלות שונות מעט ממוסד למוסד וכוללות הארכת זמן במבחנים, פטור מקורס אנגלית, פטור מקורסים אקדמיים ספציפיים ופטור מהדרכה בספרייה המרכזית.

4.3.3 תכניות קליטה באקדמיה

תכניות הקליטה באקדמיה מוצעות לסטודנטים בעיקר במהלך השנה הראשונה ללימודים וכוללות חיזוק השפה העברית, סיוע ותגבור אקדמי, חניכה חברתית, שיפור מיומנויות למידה, ייעוץ אישי, תמיכה נפשית וכדומה.

כל המוסדות מפעילים את תכניות הקליטה באקדמיה. התכניות מכוונות ברובן לסטודנטים בשנה א' (לוח 4, בהמשך). בסעיף זה אנו מתייחסים להיקף ולאופן של יישום התכניות שפעלו בתשע"ה וכן לבקשות לתקצוב תכניות בתשע"ו.

א. **סיוע אקדמי**: בכל המוסדות הסיוע האקדמי מהווה נדבך מרכזי של תכניות הקליטה באקדמיה. סיוע זה ניתן במתכונת של חונכות אישית או קבוצתית על-ידי חונך שהוא סטודנט לתואר ראשון, או בתגבור קבוצתי במתכונת של תרגול על-ידי מתרגל שלומד לתואר מתקדם. התגבור ניתן לרוב במוסדות שיש בהם ריכוז של סטודנטים באותם תחומי לימוד. המוסדות מעדיפים את מודל התגבור. מודל זה זול יותר במתכונתו הקבוצתית ואיכותי יותר בכך שהמתרגל הוא סטודנט לתואר מתקדם. עם זאת, כאשר גיבוש קבוצת תגבור אינו מתאפשר, משתמשים במודל החונכות.

הסיוע האקדמי הוא כמעט תמיד וולונטרי, ורק שלושה מוסדות מחייבים את הסטודנטים הערבים להשתתף בו. ב-15 מוסדות מתאפשרת קבלת סיוע במתכונת חד-פעמית וב-11 מוסדות קבלת הסיוע מותנית בהשתתפות בחונכות או בתגבור לאורך הסמסטר כולו. בשני מוסדות הסטודנטים משלמים סכום סמלי עבור החונכות (5 או 15 ₪ למפגש).

באשר למאפייני החונכים והמתרגלים, ב-12 מהמוסדות החונכים והמתרגלים הם סטודנטים לתואר ראשון, וב-14 המוסדות הנוספים משמשים בתפקיד גם סטודנטים לתואר ראשון וגם סטודנטים לתארים מתקדמים, חלקם יהודים וחלקם ערבים. רק ב-3 מוסדות החונכים האקדמיים הם ערבים בלבד.

ב. **חונכות אישית/חברתית**: בחלק מהמוסדות מוצעת חונכות אישית או חברתית לסטודנטים, המתמקדת בכישורים אישיים וחברתיים שנדרשים בהשכלה גבוהה. חונכות זו אינה חובה, אך בחלק מהמוסדות נאמר שבגלל אופייה הגמיש, ההשתתפות בה כמעט מלאה. מודלים של חונכות זו כוללים שיחות טלפון ומפגשים פרטניים עם סטודנטים או מפגשים קבוצתיים במתכונת של סדנאות מספר פעמים בשנה. החונכים הם סטודנטים ערבים לתואר ראשון, בשלב מתקדם בלימודיהם.

ג. **ייעוץ**: ב-23 מהמוסדות ישנו יועץ מיוחד לסטודנטים ערבים. ב-15 מוסדות יש עובד סוציאלי או פסיכולוג ייעודי לסטודנטים הערבים, תפקיד שלפי בקשות התקצוב צפוי להתרחב ל-18 מוסדות בתשע"ו. ב-14 מהם העובד הסוציאלי או הפסיכולוג הוא ערבי בעצמו. בראיונות עם נציגי המוסדות, חלקם דיווחו שאין להם כוח אדם סוציאלי או פסיכולוגי של אנשי מקצוע ערבים בגלל ביקוש נמוך לכך והעדפה של הסטודנטים הערבים לפנות לייעוץ מסוג זה דווקא אצל איש מקצוע יהודי, משום שאינו בא מאותם מעגלים חברתיים. במוסדות אחרים דיווחו שהגיוס של כוח אדם ערבי גרם לפנייה רבה יותר לייעוץ ולשביעות רצון רבה יותר.

ד. **פעילות חברתית**: ב-19 מוסדות מדווחים על הפעלת פעילויות חברתיות ייעודיות לסטודנטים ערבים, ב-13 מוסדות ישנה תכנית שנתית של פעילות חברתית לסטודנטים ערבים ו-10 מוסדות ביקשו תקציב ייעודי לפעילות חברתית לסטודנטים הערבים. מוסד אחד אף מדווח על קיום יום סטודנט נפרד לסטודנטים ערבים.

ה. **הידברות ומפגשים בין סטודנטים ערבים לסטודנטים יהודים**: בסוף קיץ 2014, בעקבות מבצע צוק איתן, הוציא הות"ת קול קורא מיוחד למוסדות להפעיל תכניות הידברות ומפגשים בין סטודנטים ערבים לסטודנטים יהודים. בעקבות הקול הקורא פעלו ב-2014/15 (תשע"ה) ב-16 מוסדות קבוצות הידברות או קבוצות מיוחדות שמטרתן להפגיש סטודנטים ערבים ויהודים ולקיים פעילות בנושאי זהות. מספר המשתתפים בפעילויות אלו נע בין 10 ל-70 בכל מוסד. מודל הפעילות הנפוץ הוא של קבוצת דיאלוג: בחלק מהמוסדות מופעל קורס אקדמי משותף שעוסק בהידברות או שמציע פעילות משותפת בתחום המוזיקה, האמנות וכדומה. ב-2015/16 (תשע"ו) פעילות ההידברות צפויה להתרחב ל-21 מוסדות.

לוח 4: מספר המוסדות שביקשו תקציב להפעלת תכניות קליטה באקדמיה, 2015/16 (תשע"ו)

מספר המוסדות	תכנית קליטה
28	סיוע אקדמי
15	חונכות אישית/חברתית
18	ייעוץ (עו"ס או פסיכולוג)
10	פעילות חברתית
21	הידברות

4.3.4 מלגות 'אירתקא'

'אירתקא' היא קרן מלגות שמקצה מלגות ל-650 מלגאים חדשים בכל שנה. המלגה מיועדת לסטודנטים ערבים בתואר ראשון. הזכאות נקבעת על בסיס דירוג תחומי לימוד שיש בהם תת-ייעוץ לסטודנטים ערבים, דירוג תחומים נדרשים במשק ודירוג המצב החברתי-כלכלי. המלגה ניתנת לאורך שלוש-ארבע שנים בהתאם לזמן התקני של תחום הלימודים והמשך לימודים תקין ועקבי באותו תחום ומוסד לימוד, וגובהה 10,000 ₪ בשנה (30,000 ₪ סה"כ לסטודנט). בשנה הראשונה המלגה ניתנת בשתי מנות בהתאם להתקדמות תקנית בלימודים. תנאי לקבלת המלגה הוא התנדבות. הציפייה היא ל-40 שעות התנדבות במהלך שנה א' ול-80 שעות התנדבות בשנה ב'.

חלוקת המלגות מופעלת במתכונת ארצית על-ידי פרויקט החונכות פר"ח. המימון ניתן על-ידי קרן המלגות 'אירתקא' שבאחריות הות"ת. הפרסום והשיווק של התכנית נעשה על-ידי לשכת הפרסום הממשלתית.

'אירתקא' החלה לפעול בשנת הלימודים 2013/14 (תשע"ד). בשנה זו לא התבקשו הסטודנטים להתנדב במסגרתה. חובת ההתנדבות החלה ב-2014/15 (תשע"ה) וחלה על סטודנטים בשנתם השנייה לקבלת המלגה. נעשה גם ניסיון לגבש מודל אלטרנטיבי שיפחית את עומס ההתנדבות בשנה א' או שימיר את ההתנדבות בתכנית מנהיגות מרוכזת.

4.4 מאפיינים מוסדיים ומאפיינים של הרכב אוכלוסיית הסטודנטים שמשפיעים על יישום תכנית הנגישות

מאפיינים מוסדיים מהותיים למוסד, כגון סוג המוסד, גודלו, מיקומו ומועד תחילת פעילותו הייחודית בסוגיות הקשורות בסטודנטים ערבים, משפיעים על אופן התעצבות המודל המוסדי של יישום התכנית. כך גם מאפיינים של הרכב אוכלוסיית הסטודנטים, ובהם מגדר, תת-קבוצת שייכות ותחומי הלימוד. בתת-פרק זה אנו מתייחסים למאפיינים אלו ולהשפעתם.

◆ **סוג מוסד (אוניברסיטה/מכללה):** התכנית פועלת בכל המוסדות המתוקצבים שאינם מכללות להוראה. כלומר, 6 אוניברסיטאות והאוניברסיטה הפתוחה, 16 מכללות ו-3 מוסדות אמנות ומוסיקה ('בצלאל', 'שנקר', 'האקדמיה למוסיקה ולמחול'). סוג המוסד משפיע על מאפייני אוכלוסיית היעד המגיעה אליו, ובראשם על הרקע האקדמי של אוכלוסייה זו, שמאפשר או לא מאפשר קבלה למוסד סלקטיבי. הרקע האקדמי של המבקשים להתקבל למוסד מרמז על הצרכים השונים שלהם ועל מידת ההטרונגניות הצפויה בהרכב אוכלוסיית הסטודנטים המוסדית בכלל.

◆ **גודל המוסד:** יישום התכנית מושפע ממספר היבטים של גודל המוסד:

א. **מספר המחלקות, הפקולטות והקמפוסים במוסד** - באוניברסיטה העברית למשל, הסטודנטים הערבים לומדים בארבעה קמפוסים, ובכל קמפוס יש רכז תכנית. באוניברסיטת תל אביב יש פקולטות רבות, ובכל פקולטה יש איש סגל אקדמי המכונה 'נאמן פקולטטי' של התכנית.

ב. **מספר הסטודנטים הערבים במוסד** (לוח 5) - למספר הסטודנטים הערבים במוסד יש השפעה על היישום. לדוגמה, במוסדות שיש בהם מספר בינוני של סטודנטים ערבים (למשל מכללת תל-חי, שיש בה 395 סטודנטים ערבים לתואר ראשון) ישנו קשר אישי של הרכז והאחראי כמעט עם כל הסטודנטים הערבים וקל יחסית לארגן פעילויות לכלל הסטודנטים הערבים. במוסדות עם יותר מאלף סטודנטים ערבים לתואר ראשון (למשל אוניברסיטת חיפה, הטכניון, האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל-אביב, מכללת צפת ומכללת הגליל המערבי) מספר הסטודנטים הגדול מאפשר קיום של תרגולים קבוצתיים לסטודנטים ערבים, מינוי עובד סוציאלי או פסיכולוג ערבי במשרה מלאה וכדומה.

ג. **שיעור הסטודנטים הערבים מתוך כלל הסטודנטים** (לוח 5) - במיעוט מהמוסדות, שיעור הסטודנטים הערבים גבוה במיוחד ועולה על שיעורם באוכלוסייה הארצית (אך דומה לשיעורם היחסי באותו אזור גאוגרפי). במוסדות האחרים, שבהם שיעור הסטודנטים הערבים נמוך משיעורם באוכלוסייה, מענה ייחודי לסטודנטים הערבים מתקבל באופן טבעי יותר, שכן במבט פנים-מוסדי ברורה ההצדקה לסיוע נוסף לאוכלוסייה בעלת אתגרים ייחודיים. לעומת זאת, המוסדות ששיעור הסטודנטים הערבים בהם גבוה יחסית נאלצים להתמודד עם ביקורת ושאלות רבות יותר על ההצדקה לתת סיוע נוסף לקבוצת אוכלוסייה שהיא לעתים הקבוצה הגדולה במוסד; סיוע לה נתפס לעתים כבא על חשבון הסטודנטים האחרים. אתגר זה משפיע על אופן יישום התכנית. לדוגמה, יש מוסדות שבהם התקבלה החלטה שקבוצת תגבור מתקציב התכנית נפתחת כאשר יש מינימום סטודנטים ערבים שמעוניינים להשתתף, אך מהרגע שזו נפתחה, התגבור פתוח לכלל הסטודנטים.

ד. **פיזור הסטודנטים הערבים במחלקות** - (תרשים 1) פיזור הסטודנטים או ריכוזם בתחומי לימוד מסוימים משפיעים על חוויית הסטודנטים, על הצרכים הייחודיים שלהם ועל הסוגיות והאפשרויות ביישום התכנית.

במבט כלל-ארצי, תחומי הלימוד שבהם שיעור הסטודנטים הערבים הוא הגבוה ביותר הם אופטומטריה, סטטיסטיקה, רפואת שיניים, סיעוד ורוקחות (תרשים 1). מוסדות שבהם הסטודנטים הערבים מרוכזים במחלקות ובפקולטות מסוימות דיווחו שקל יותר להפעיל תכניות ייחודיות המספקות מענה מותאם לתחום הלימוד. כך לדוגמה, במחלקות שיש בהן ריבוי סטודנטים ערבים אפשר להפעיל תגבור קבוצתי על-ידי מתרגל בתואר מתקדם. דוגמה נוספת היא מוסדות שבחרו להפעיל את התכנית 'צעד לפני כולם' רק בפקולטות שיש בהן ריכוז גבוה של סטודנטים ערבים ויצרו רצף בין תכנית זו לבין הלימודים בשנה א'.

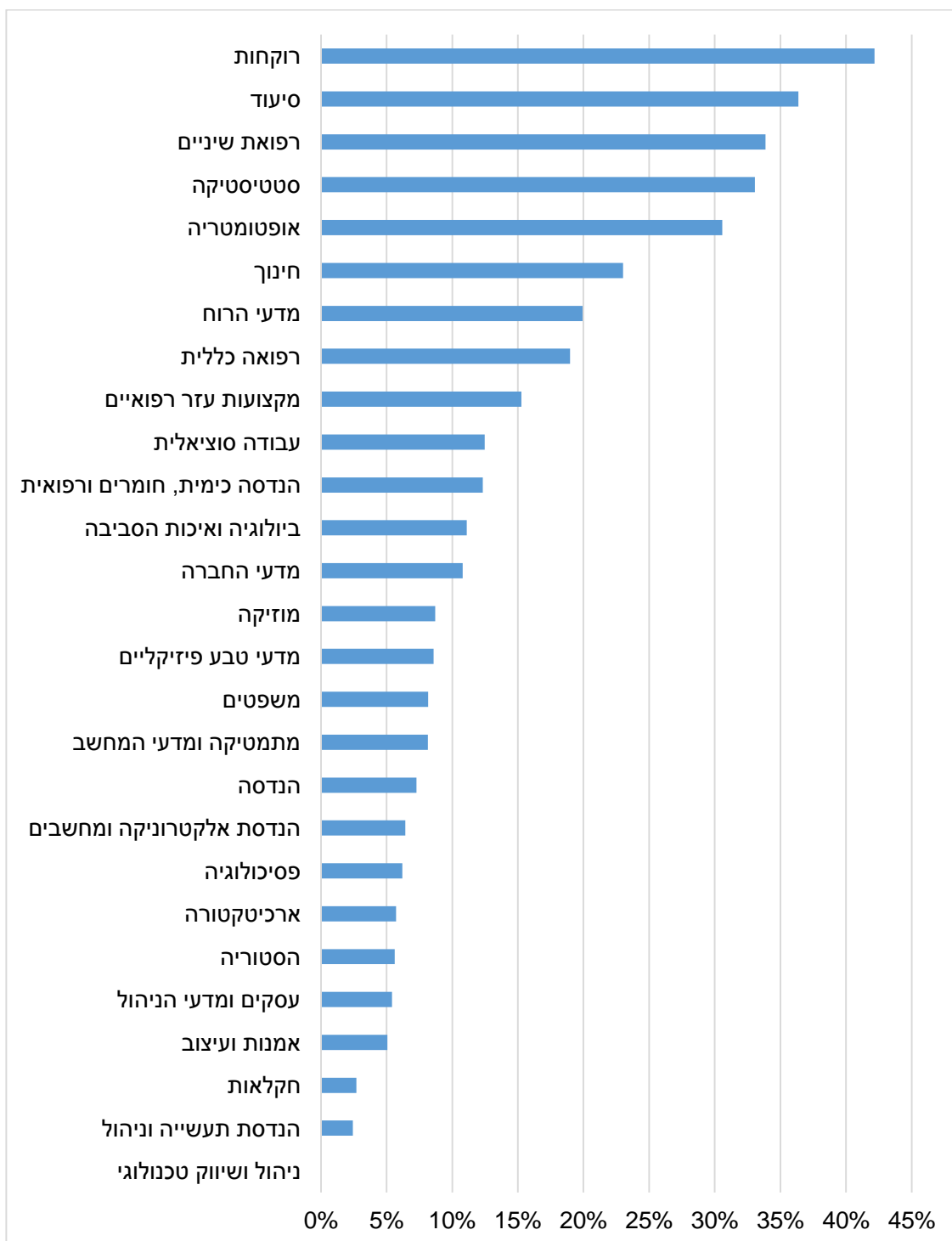
גם מאפיינים מהותיים לתחומי הלימוד במוסד משפיעים על אופן יישום התכנית. כך לדוגמה, התכנית 'צעד לפני כולם' פועלת ב'בצלאל' במודל ייחודי ששם דגש על חשיפה ראשונית לעולמות תוכן של אמנות. ב'אקדמיה למוסיקה ולמחול' הלימודים במקצוע הראשי נעשים במתכונת יחידנית עם המורה, כך שהצורך בחונכות אקדמית נמוך יותר. בחלק מהמוסדות שיש בהם לימודי הנדסה רואים במקצועות אלו מקצועות תובעניים הדורשים תמיכה ייחודית נוספת, שונה מהתמיכה הכללית המוצעת לכלל הסטודנטים.

לוח 5: המספר והאחוז של הערבים בקרב הסטודנטים לתואר ראשון, לפי מוסד (תשע"ד)

אחוז	מספר	
		אוניברסיטאות
35	3,112	אוניברסיטת חיפה
19	1,724	הטכניון
11	1,643	אוניברסיטת תל-אביב
11	1,271	האוניברסיטה העברית בירושלים
5	588	אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
4	398	אוניברסיטת בר-אילן
13	5,765	האוניברסיטה הפתוחה
		מחוז צפון
59	1,507	מכללת צפת*
37	789	מכללת כנרת
47	1,183	מכללת גליל מערבי*
25	972	מכללת עמק יזרעאל
18	479	מכללת אורט בראודה
12	395	מכללת תל-חי
		מחוז מרכז
5	182	המרכז האקדמי רופין
3	333	המרכז האוניברסיטאי אריאל
		מחוז תל-אביב
2	32	אפקה
2	50	שנקר
2	75	מכללת תל-אביב-יפו
		מחוז ירושלים
15	365	מכללת הדסה
12	182	המכללה האקדמית להנדסה
7	50	האקדמיה למוסיקה ולמחול
4	76	בצלאל
		מחוז דרום
17	364	אחוה*
8	325	סמי שמעון
7	314	ספיר
4	160	אשקלון*

* מכללות שפועלות הן כשלוחות של אוניברסיטאות והן כמוסדות עצמאיים

תרשים 1: שיעור הסטודנטים הערבים לתואר ראשון לפי תחום לימוד מתוך הלומדים בתחום (תשע"ד)

מקור: נתוני ות"ת לתשע"ד

◆ **מיקום גאוגרפי** - המיקום הגאוגרפי של המוסד משפיע על ההרכב של אוכלוסיית הסטודנטים הערבים, על הנגישות שלהם למוסד ועל העומס הנוסף המוטל עליהם בתקופת הלימודים.

א. הרכב אוכלוסיית הסטודנטים הערבים: האוכלוסייה הערבית איננה עשויה מקשה אחת אלא מתאפיינת בגיוון חברתי, תרבותי ודתי, בין השאר בהתאם למיקום הגאוגרפי. תת-קבוצות בולטות הן הסטודנטים בני החברה הבדווית, בעיקר במחוז דרום, בני החברה הדרוזית והצ'רקסית, בעיקר במחוז צפון, וערביי מזרח ירושלים. קבוצות אלו הן בעלות מאפיינים מעט שונים ממאפייני הקבוצות הערביות האחרות, שמשפיעים על הצרכים שלהן ועל חוויית ההשתתפות שלהן במוסדות להשכלה גבוהה.

כך לדוגמה, בראיונות עם נציגי מוסדות הדרום עלו צרכים של הסטודנטים הבדווים, למשל צורך בהשלמת פערים לימודיים כתוצאה מלימודים קודמים בבתי-ספר חלשים יחסית, יצירת סביבה מוגנת בתוך המוסד, בעיקר לסטודנטיות מרקע מסורתי, סיוע בהנגשה תחבורתית של המוסד ליישובים מפורזים ועוד. ניסיון אחד להתמודד עם צרכים אלו הוא יוזמה מקומית באוניברסיטת בן-גוריון להקמת מועדון 'בית חם' לסטודנטיות בדוויות שמשמש עבורן סביבה חברתית ולימודית מוגנת. דוגמה נוספת שעלתה בראיונות עם נציגי המוסדות בירושלים קשורה בצרכים הלימודיים והשפתיים של סטודנטים ממזרח ירושלים. סטודנטים אלו למדו ברובם בבתי-ספר תיכון לפי תכנית הלימודים הירדנית. לכן, בעת רצונם להשתלב בהשכלה גבוהה במוסדות הישראליים הם נדרשים לשנת מכינה ולתגבור מיוחד בשפה העברית.

ב. מגורים ביחס למיקום המוסד: מיקום מגורי המשפחה ביחס למוסד משפיע על הבחירה להמשיך לגור בבית המשפחה או במגורים זמניים בסמוך למוסד ומשפיע על זמן היוממות (הנסיעה היומית) של הסטודנטים. ב-15 מוסדות, מרבית הסטודנטים הערבים מגיעים מיישובים הנמצאים במרחק של שעת נסיעה או פחות מהמוסד.

ב-11 המוסדות שבהם מרבית הסטודנטים מגיעים מיישובים במרחק נסיעה של מעל שעה, ההנחה היא שהם נוטים לגור במגורים עצמאיים – בשכירות או במעונות. מגורים עצמאיים מגדילים את האתגרים שאתם מתמודדים הסטודנטים ומהווים עלות כספית נוספת לתקופת הלימודים. הם גם מגדילים את היקף המטלות האישיות שאתן מתמודדים הסטודנטים (בעיקר מטלות בית, עבודה וניהול זמן).⁵ בחלק מהמוסדות הללו מושקעים משאבים מיוחדים של התכנית בנושאים שרלוונטיים במיוחד לסטודנטים במגורים עצמאיים. ברמה המנהלית, אחת מהמכללות דיווחה על הניסיון להבטיח נגישות שוויונית למעונות, לסטודנטים הערבים והיהודים. ברמת התכניות, שתי מכללות מציעות תכנית בשם 'פאזל מעונות' שמופעלת במשותף עם 'קרן אברהם' ושמהווה ניסיון לעודד סביבה חברתית משותפת למתגוררים במעונות.

מיקום המגורים משפיע על יישום התכנית לקידום הנגישות להשכלה גבוהה. במוסדות שבהם הסטודנטים נוטים לגור בבית ההורים, הם מתמודדים עם אתגרי נגישות תחבורתית

⁵ נושאים אלו ייבדקו בהמשך המחקר בסקר הסטודנטים.

ייחודיים. מנקודת מבטם של הסטודנטים, מסלולי התחבורה הציבורית ותדירותה משפיעים על הזמן המוקדש ליוממות ועל העלות הכספית שעליהם להקצות לתקופת הלימודים. בשתיים מהמכללות בדרום שבהן הסטודנטים נוסעים למוסד יום-יום, האחראים המוסדיים התייחסו בראיונות לאתגרי הנגישות למוסד. באחת המכללות הוקצה תקציב להסעות מיוחדות עבור סטודנטים בשעות מותאמות יותר לשעות הלימודים. במכללה נוספת בצפון, הרכז המוסדי קידם מהלך מול משרד התחבורה והוביל לשינוי בתוואי של קו אוטובוס, וכך האוטובוס מגיע למוסד באופן שמקל על רבים מהסטודנטים ומקצר משמעותית את זמן הנסיעה. באחת האוניברסיטאות פתחו את המועדון 'בית חם', מועדון לסטודנטיות בדוויות, שנועד ליצור מרחב בטוח עבורן בשעות הארוכות שהן נאלצות לשהות בקמפוס כתוצאה מהתדירות הנמוכה של התחבורה הציבורית המתאימה להן.

ג. **מיקום המוסד בתוך היישוב:** רק מיעוט מהמוסדות להשכלה גבוהה ממוקמים בלב הסואן של הערים: מכללת הדסה בירושלים ומכללת צפת. בשני המוסדות הללו דווח שמיקום המוסד מגדיל את החיכוכים של הסטודנטים עם תושבי האזור באופן שחודר לעתים למוסדות ומגביר תחושות של מתח בין הסטודנטים היהודים לבין הסטודנטים הערבים.

◆ **מגדר:** ב-8 מהמוסדות אחוז הסטודנטים והסטודנטיות דומה. לעומת זאת, ב-14 מוסדות יש יותר סטודנטיות וב-4 יותר סטודנטים (שלושה מהם מכללות להנדסה). הממצאים שלפיהם מרבית הסטודנטים הן נשים תואמים את הידוע לנו מהספרות ומהלמ"ס על הרכב הסטודנטים בהשכלה גבוהה. ההרכב המגדרי של הסטודנטים משפיע על יישום התכניות, בעיקר במוסדות עם ריבוי סטודנטיות מאוכלוסיות מסורתיות. מוסדות אלו מקבלים עליהם מעורבות גוברת ביצירת סביבה חברתית מוגנת שתאפשר לנשים להתמיד בלימודיהן. כך למשל רכזי התכנית מעורבים בהקצאת מעונות הסטודנטים, מנסים להשפיע על נגישות תחבורתית למוסד ומעודדים פתיחת מועדוני סטודנטיות לשעות החופשיות שלהן במוסד.

4.5 מדיניות מוסדית התומכת בתכנית

הספרות המחקרית עוסקת רבות בסביבה המוסדית ודנה בחוויה הסטודנטיאלית ובתוצאות לימודיות. מושג מרכזי שעולה בספרות על השתתפות מיעוטים בהשכלה גבוהה הוא 'סביבה קרירה' (chilly climate). נטען שקרירות כלפי מיעוטים פוגמת בתהליך הלמידה וזולגת החוצה גם אל החיים שמחוץ למסגרת הלימודית. מדיניות המוסד משפיעה על הסביבה המוסדית. מדיניות זו מתבטאת באורך הסמסטר, לוח השנה האקדמי, מקומות המפגש החברתי בקמפוס וכדומה (Pascarella, Whitt et al., 1999; Whitt, Edison et al, 1997; הנדן, 2011). בחנו אפוא מספר היבטים של המדיניות שמשפיעה על הסביבה המוסדית ושעשויה לתרום ליישום התכנית ולהצלחתה.

א. **העדפה מתקנת:** 10 מוסדות דיווחו על מנגנון העדפה מתקנת בתהליך הקבלה של מועמדים ערבים. אופן מתן ההעדפה משתנה בין המוסדות. המודלים למתן העדפה כוללים העדפה על-פי ניקוד של 'האגודה לקידום החינוך', הגמשת דרישות הסף בתחומי לימוד מסוימים (וספציפית, הדרישה לעבור את המבחן הפסיכומטרי) ומתן העדפה לבוגרי מכינה או תכניות הכנה ללימודים. לצד קיומם של מנגנונים להעדפה מתקנת, המידע על מנגנונים אלו אינו בהכרח מתועד ו/או נגיש

לאוכלוסיית היעד. כך לדוגמה, רק 2 מהמוסדות דיווחו על התייחסות באתר המוסד לאופן מתן ההעדפה, בעוד 6 מוסדות דווח על התייחסות לאופן מתן ההעדפה בנהלים פנימיים בלבד, ו-2 מוסדות דיווחו שמדיניותם בתחום כלל אינה מתועדת.

ב. **הארכת זמן במבחנים**: ב-21 מוסדות ניתנת הארכת זמן במבחנים, ייחודית לסטודנטים הערבים. ב-7 הארכת הזמן ניתנת רק בשנה א', ב-2 בשנתיים הראשונות, וב-7 בכל שנות הלימוד. במוסדות הנוספים ההארכה ניתנת על בסיס רמת העברית בעת הכניסה למוסד או על בסיס בקשה מיוחדת. ברוב המוסדות שבהם ניתנת הארכת זמן מדובר בהארכה של כ-25% מזמן הבחינה. נוהל הארכת הזמן מתועד רק ב-18 מהמוסדות: ב-5 באתר המוסד, ב-3 בשנתון, וב-10 בנהלים פנימיים. ב-3 מוסדות מדיניות זו כלל אינה מתועדת.

ג. **חופשות בחגים**: ב-4 מוסדות ישנם ימי שבתון מוסדיים בחגים שאינם יהודיים. חגים אלו כוללים את חג המולד, חג הקרבן (עיד אלאדחא) וחג שבירת צום הרמדאן (עיד אלפיטר). מעבר לימי השבתון, כל המוסדות (מלבד אחד) מאשרים היעדרויות בחגים שאינם יהודיים ואינם סופרים אותן במכסת ההיעדרויות המותרת. עם זאת, מדיניות זו אינה בהכרח מתועדת ומוכרת לכלל הסטודנטים ולאנשי הסגל.

בשנה האחרונה ובשנים הקרובות הבאות חודש הרמדאן חופף לתקופת המבחנים. בקרב המוסדות שנערכו לחפיפה זו, ההיערכות נעשתה על פי כמה מודלים: אפשרות להיבחן במועד ג' בכל המבחנים (ב-9 מוסדות), אפשרות למועד ג' רק לנבחנים בשעות הצהריים (ב-6 מוסדות), הארכת זמן לכל הנבחנים המוסלמים (ב-4 מוסדות), קיום בחינות בשעות הבוקר המותאמות יותר לצמים (ב-3 מוסדות). המודל מתועד חלקית בלבד, לרוב בנהלים פנימיים של המוסד. בחלק מהמוסדות, הסטודנטים מקבלים מידע על ההסדרים באמצעות איגרת לסטודנטים, הודעות ממדור בחינות, רשתות חברתיות של המוסד בערבית או פרסום במערכת המידע האישי של הסטודנט או בשנתון.

ד. **לוח שנה מוסדי**: ב-6 מהמוסדות מצוינים חגים מוסלמיים ונוצריים בלוח השנה המוסדי. בכל 20 המוסדות הנוספים, חגים אלו אינם מצוינים.

ה. **נוכחות השפה הערבית במוסד**: הות"ת מחייבת את המוסדות לתרגם את אתר האינטרנט שלהם לשפה הערבית, ובעיקר את חלקי האתר הכוללים מידע לנרשמים ולמתעניינים ומידע לסטודנטים חדשים: 2 מוסדות דיווחו שתרגמו את האתר כולו, ו-24 המוסדות הנוספים דיווחו שתרגמו את האתר בחלקו.

נוכחות השפה הערבית בשילוט ובמחשבים המוסדיים גם היא חלקית. רק במיעוט המוסדות השילוט ברחבי המוסד מופיע גם בערבית (ב-1 באופן מלא, ב-6 באופן חלקי) וב-14 מהמוסדות יש אותיות ערביות במקלדות במחשבים המוסדיים שעומדים לרשות הסטודנטים. בעלי התפקידים במוסדות העלו שתי טענות עיקריות ביחס לצורך לתרגום האתר והשילוט: קהל היעד של המוסדות אינו זקוק לתרגום, ועלות תחזוקת אתר בערבית ועלות תרגום השילוט המוסדי גבוהות מהתועלת שבהן.

ו. **נוכחות הדת במרחב המוסדי**: ב-14 מתוך 26 מוסדות קיימים מתחמי תפילה עבור סטודנטים מהדתות השונות. מעבר לכך, במספר מוסדות התייחסו לצורך בהתמודדות עם נוכחות הדת

במרחב הציבורי של המוסד. לדוגמה, עלו בקשות מהסטודנטים להצבת עץ אשוח במוסד בחג המולד. מוסדות אלו נענו לבקשת הסטודנטים.

ז. **פעילות פוליטית בקמפוס**: ב-16 מוסדות פעילות פוליטית מותרת בקמפוס, ב-9 הפעילות אסורה, ובמוסד אחד לא נדרשו לסוגיה ואין להם מדיניות בתחום.

ח. **ייצוג סטודנטים**: 23 מוסדות דיווחו שישנם נציגים ערבים בגופים הסטודנטיאליים הקיימים אצלם. רק ב-2 מוסדות דיווחו שישנה נציגות עצמאית של סטודנטים ערבים, על אף שהתאחדות הסטודנטים הארצית מדווחת על קיומן של נציגויות עצמאיות רבות יותר. נוסף על כך, 2 מוסדות מדווחים על קיומם של תאים אקדמיים ערביים ו-6 מוסדות מדווחים על קיומם של תאים פוליטיים או מפלגתיים ערביים.

ט. **סגל**: רק 14 מ-26 המוסדות מסרו מידע על שיעור הסגל המנהלי והאקדמי הערבי: ב-6 מהם, פחות מ-1% מהסגל המנהלי הוא ערבי, ב-6 נוספים בין 1.5% ל-5%, ורק ב-2 יותר מ-5% מאנשי הסגל המנהלי הם ערבים. ביחס לסגל האקדמי, 5 מוסדות דיווחו שלפחות 5% מאנשי הסגל האקדמי הם ערבים ו-9 מוסדות דיווחו על פחות מ-3.5% אנשי סגל אקדמי ערבי.

י. **תכנית כוללת לכשירות תרבותית מוסדית**: במכללת הדסה נערך תהליך מוסדי של הפיכת המוסד ליכשיר תרבותית. תהליך זה נעשה בליווי המרכז הבין-תרבותי בירושלים המתמחה בכשירות תרבותית של ארגונים. בהתחלה הוגדרו הקריטריונים והצרכים לכשירות תרבותית, ובשיתוף ראשי החוגים נבנתה תכנית מוסדית לשיפור הכשירות בחוגים ובמוסד כולו.

5. תובנות ראשוניות וכיווני פעולה

בפרק זה אנו מציגים סיכום של הממצאים, של סוגיות הרוחב שעלו ושל הצעות לכיווני פעולה להמשך פיתוח התכנית.

5.1 סיכום הממצאים

א. **מודל ההפעלה הכללי**: ברמה הארצית, התכנית מנוהלת ומתוקצבת על-ידי הות"ת. היא מקבלת מעטפת תמיכה של צוות הות"ת באמצעות פורום רכזים ואחראים ארצי המופעל בשיתוף מכון ון ליר ובאמצעות שיתוף פעולה עם מגוון ארגוני חברה אזרחית בעלי עניין בתכנית. כיום יש מערך דיווח אחיד לות"ת על תכניות העבודה אך אין דרישה לדיווח על כל סטודנט. עם זאת, יש אחידות בדיווח ללמ"ס על מאפיינים מסוימים, דוגמת תחילת וסיום לימודים של הסטודנטים. כל מוסד אוסף מידע בהתאם ליכולתו ולתפיסתו.

ב. **מודל ההפעלה המוסדי**: ברמה המוסדית, קצב יישום התכנית והצטרפות המוסדות לתכנית תואם את המתוכנן. בכל המוסדות (מלבד אחד) מונו אחראי ורכז מוסדי והוקמה ועדת היגוי מוסדית. תשתית זו משרתת את היכולת להוציא את התכניות לפועל ולייחד יותר תשומת לב לכלל אוכלוסיית הסטודנטים הערבים במוסד.

ג. **מרכיבי מערך התמיכה:** נכון ל-2014/15 (תשע"ה) הופעל מערך תמיכה ייחודי לסטודנטים ערבים בשלבי יישום שונים ב-26 המוסדות. ב-12 מוסדות מופעלים כל שלושת מרכיבי התמיכה המרכזיים: מעטפת במסגרת המכינות הקדם-אקדמיות, 'צעד לפני כולם' (תכנית הכנה למתקבלים ללימודים) ותכנית קליטה באקדמיה. ב-11 מוסדות נוספים מופעלים רק שניים ממרכיבים אלו, וב-3 מופעלות רק תכניות הקליטה באקדמיה. לדברי אנשי צוותי המוסדות, פיתוח מרכיבים אלה ותקצובם הייעודי יצר הזדמנות לגיוס בעלי תפקידים נוספים ייעודיים, ובכך שיפר את יכולת המוסדות לתת שירות נחוץ ואיכותי לסטודנטים. נוסף על כך, המוסדות מעידים במקרים רבים שהתכניות אפשרו להם לרכז, למסד ולמקצע את מערך התמיכה שהוצע בצורות שונות עוד קודם. לצד האמור, רבים מהמוסדות עדיין מתמודדים עם קשיי שיווק התכניות באופן שיוביל לניצול רחב יותר שלהן על-ידי הסטודנטים.

ד. **מאפיינים מוסדיים ומאפיינים של אוכלוסיית הסטודנטים:** מאפיינים של המוסדות ושל הרכב אוכלוסיית הסטודנטים, כגון סוג המוסד (אוניברסיטה או מכללה), גודלו, מספר הסטודנטים הערבים ושיעורם מכלל הסטודנטים, מיקומו הגאוגרפי של המוסד, המגדר והשייכות של הסטודנטים לתת-קבוצות בתוך החברה הערבית ופיזור הסטודנטים בין תחומי הלימוד משפיעים על האתגרים וההזדמנויות העומדים לפני המוסד ביישום תכנית שכזו.

ה. **מדיניות מוסדית:** המדיניות והסביבה המוסדית הכללית גם הן מגדירות את ההקשר שבתוכו התכנית פועלת. בין מאפייני המדיניות והסביבה שזיהינו נכללים: מדיניות העדפה מתקנת בקבלה ללימודים, מדיניות הארכות זמן במבחנים והתמודדות עם חגים וחופשות שאינם תואמים את לוח השנה היהודי במרבית המוסדות. כמו כן, נמצאו במוסדות רמות שונות של נוכחות השפה הערבית במרחב המוסדי, רמות שונות של מקום הניתן לדתות השונות במרחב המוסדי והתייחסויות שונות לאופי הפעילות הפוליטית המותרת בקמפוס. גם מידת הייצוג של סטודנטים ערבים בגופים הסטודנטיאליים המוסדיים ושיעורם של אנשי סגל ערבים במוסד משתנים בין המוסדות. על אף קיומם של נהלים שאמורים להקל על הסטודנטים, לא אחת הם אינם יודעים עליהם משום שהמדיניות לא תמיד מתועדת ומונגשת לסטודנטים ולחברי הסגל.

ו. **התפתחות התכנית:** תכנית הנגישות היא תכנית מתפתחת. מספר המוסדות השותפים לתכנית גדל בכל שנה (מ-23 מוסדות ב-2013/14 ל-28 מוסדות ב-2015/16). גם מספר מרכיבי מערך התמיכה המוצעים בכל מוסד הולך וגדל (10 מוסדות הפעילו את שלושת מרכיבי התמיכה המרכזיים ב-2013/14, ו-19 מוסדות ב-2015/16). במקביל, החלטות ממשלה והחלטות ות"ת חדשות מובילות לשינויים באופן התקצוב ובדגשים על סוג הפעילות. כך לדוגמה, בעקבות 'החלטת ממשלה 1775: התוכנית להגברת הביטחון האישי ולפיתוח כלכלי-חברתי בירושלים לטובת כלל תושביה', החל בשנת הלימודים 2015/16 יינתן תקצוב מיוחד לתכניות המשרתות סטודנטים ממזרח ירושלים. דוגמה לשינוי בדגשים על סוג הפעילות היא תכניות הכוון לתעסוקה שהופעלו ב-2014/15 כפילוט בחמישה מוסדות וצפויות לפעול בפרישה רחבה יותר מ-2015/16.

5.2 סוגיות וכיווני פעולה

א. **מורכבות התכנית:** הקול הקורא של ות"ת למוסדות הגדיר את מסגרת התקציבים ואת המרכיבים של התכנית. בתוך כל מוסד נבנה מערך תמיכה מוסדי שמבוסס על הקול הקורא ותואם את המאפיינים והצרכים המוסדיים הייחודיים. ריבוי המוסדות והשונויות במאפיינים המוסדיים, בהרכב אוכלוסיית הסטודנטים ובמאפייני המדיניות המוסדית, הופכים תכנית זו למורכבת במיוחד. בשלב זה התחלנו לנתח את הקשר בין המאפיינים האלה לבין דרכי היישום של התכנית. בהמשך יהיה חשוב לנסות לקשור את המאפיינים הללו עם התוצאות.

ב. **תכניות פרטיקולריות לעומת תכניות אוניברסליות:** אופן הגדרת אוכלוסיית היעד של מרכיבי מערך התמיכה והשלכות הגדרה זו על אופן היישום הם סוגיה שחוצה מרכיבים ומוסדות. בכל המרכיבים שליבתם לימודית (מכינות קדם-אקדמיות, 'צעד לפני כולם', חונכות לימודית) עלתה שאלה אם יש להפעילם לכלל הסטודנטים הערבים במוסד או רק בזיקה לפקולטה או לתחום לימוד מסוים. מצאנו דוגמאות לשני המודלים. התפיסה היא שהמסגרות הפרטיקולריות מותאמות יותר לצורכי הסטודנטים. עם זאת, מכיוון שאין אפשרות לכוון במדויק לצרכיו של כל סטודנט וסטודנט, גם המסגרות הפרטיקולריות מחייבות ריכוז של סטודנטים בתחום לימוד מסוים, וכך הן עלולות להחמיץ סטודנטים שהם יחידים במחלקתם.

ג. **מימוש פוטנציאל הרצף בין מרכיבי מערך התמיכה:** מערכי התמיכה המוסדיים שונים זה מזה בתפיסה ובפרקטיקה שהם מציעים, בין השאר בשאלה אם הם עומדים בפני עצמם או שהם חלק ממכלול. מממצאי המחקר עולה החשיבות של גיבוש מנגנון ליצירת רצף בין מרכיבי מערך התמיכה (המעטפת במכינות, 'צעד לפני כולם' ותכניות הקליטה באקדמיה). מנגנון שכזה מפשט את תהליך היישום, והוא מסייע ככל הנראה במימוש התמיכה ובשימוש בה על-ידי הסטודנטים.⁶ ועדת ההיגוי, האחראי המוסדי והרכז המוסדי הם מנגנונים אפשריים להבטחת רצף שכזה.

ד. **ועדת היגוי:** החל ב-2014/15 (תשע"ה) הות"ת מחייבת את המוסדות לקיים ועדת היגוי לתכנית הנגישות. הרכב הוועדה, תדירות פגישותיה והסוגיות שנידונות בה נתונות עדיין בתהליכי התעצבות. ראיונות עם נציגי המוסדות מדגישים את החשיבות המיוחדת של דיקן סטודנטים ואנשי סגל אקדמי ערבים בוועדה. במוסדות שבהם פועלת מכינה לסטודנטים ערבים חשוב גם שנציגי המכינה ישתתפו בוועדה כדי להבטיח רצף בין מרכיבי מערך התמיכה. כמו כן, בדיקת היישום הראתה כי חשוב שיהיה נציג של הנהלת המוסד בוועדה (רקטור, נשיא, מנכ"ל או עוזריהם) ושיש ערך מיוחד לשיתוף נציגי סטודנטים על בסיס קבוע או מדי פעם, בהתאם לסוגיות הנידונות.

ה. **אחראי מוסדי:** בדומה לוועדת ההיגוי, גם תפקיד האחראי המוסדי מחויב על-ידי הות"ת. המאפיינים המקצועיים והאישיים ואופן מילוי התפקיד משתנים בין המוסדות. בראיונות עם נציגי המוסדות צוינו יתרונות רבים למילוי התפקיד על-ידי דיקן הסטודנטים: הדיקן הוא בעל התפקיד הרלוונטי מבחינת אחריות אדמיניסטרטיבית למרבית אנשי צוות התכנית (הרכזים, החונכים, היועצים, הפסיכולוגים וכד'). כמו כן, הדיקן הוא בעל המומחיות המקצועית במתן שירותים

⁶ הנחה זו תיבחן בהמשך המחקר.

לסטודנטים ולכן גם בעל יתרון בהבטחת רצף בין מרכיבי התמיכה ובהכרת הצרכים הייחודיים של סטודנטים בעלי מאפיינים שונים.

מהראיונות עם מוסדות שבהם האחראי המוסדי הוא איש סגל אקדמי עלה שעומדים לרשותו יותר זמן וניסיון בהשפעה על תהליכי מדיניות רחבים ועל היבטים של התכנית שאינם קשורים אך ורק בסטודנטים (דוגמת מהלכים לקידום אנשי סגל ערבים). כמו כן, מילוי התפקיד בידי איש סגל מגביר את הסיכויים למינוי אדם ערבי. למילוי התפקיד על-ידי איש סגל ערבי יש יתרונות הן בשל היכרותו הטובה יותר עם אוכלוסיית היעד וצרכיה והן בתור מודל אישי לסטודנטים. בהתאם, נראה שחשוב לתת מעמד מיוחד בתכנית לאיש סגל ערבי בכל מוסד, גם אם לא בתור אחראי מוסדי.

ו. **זהות אתנית של בעלי התפקידים בתכנית:** שאלת זהותם האתנית של בעלי התפקידים בתכנית, מעבר לאחראי המוסדי, חצתה גם היא מוסדות ומרכיבים של מערך התמיכה. התברר שחשוב לעודד את מעורבותם של בעלי תפקידים ערבים בכל הרמות. עם זאת, ברמת המוסדות, ישנם לבטים לגבי חשיבות הזהות האתנית לעומת המאפיינים המקצועיים של בעלי התפקידים: הרכו המוסדי, חונכים, עובד סוציאלי ופסיכולוג. כך לדוגמה, בחלק מהמוסדות גייסו אדם ערבי לתפקיד ייעוץ (פסיכולוג או עובד סוציאלי) ובחלק מהמוסדות נטען שהסטודנטים מעדיפים דווקא ייעוץ אצל בעל מקצוע שאינו משתייך לאותה קבוצת אוכלוסייה. במוסדות רבים נעשו ניסיונות לגייס חונכים לימודיים ערבים, אך בפועל מצאו שאיכותו האקדמית של החונך חשובה מזהותו האתנית. לכן התעורר חשש מפני התניית תקציבים בזהות בעלי התפקידים.

ז. **ניצול מערך התמיכה והתמדה בהשתתפות בו:** מידת ניצול מרכיבי מערך התמיכה של התכנית ומידת ההתמדה בהשתתפות בהם הן סוגיה רוחבית שעולה לגבי כל המרכיבים וברוב המוסדות. מתוך הממצאים עולים מספר מודלים שהתפתחו להגברת ניצול השימוש במרכיבי מערך התמיכה: פרסום, יישוג (out-reach) באמצעות פנייה ישירה לסטודנטים, מתן תמריצים למשתתפים כגון פטור מחובות עתידיות או הארכת זמן במבחנים ועוד. ממד נוסף של ניצול מרכיבי התמיכה הוא מידת ההתמדה בהם. במספר מוסדות התפתחו מודלים שנועדו להבטיח התמדה בהשתתפות במרכיבי מערך התמיכה, ובעיקר במערך החונכות הלימודית וב'צעד לפני כולם'. המודלים כוללים גביית תשלום סמלי מהמשתתפים המכונה 'דמי רצינות', חיוב בהשתתפות ב'צעד לפני כולם' כתנאי להתחלת הלימודים או התחייבות להמשיך להשתתף במסגרת לאורך הסמסטר כולו.

ח. **תכנית מתעצבת ולמידה מתמשכת:** תכנית הנגישות נמצאת עדיין בשלבי התעצבות, למידה וצמיחה. פורום הרכיזים והאחראים הארצי וועדות ההיגוי המוסדיות הם שתי מסגרות מרכזיות שבהן נעשים תהליכי הלמידה של התכנית: באחת, בראייה רוחבית בין-מוסדית, ובשנייה, בראיית עומק מוסדית. חשוב להמשיך ולחזק תשתיות אלו.

ט. **מערכת מידע:** תכנון תכנית הנגישות, תקצובה, המשך פיתוחה, הפעלתה והערכתה נשענים כולם על קיום מידע מנהלי אמין ושיטתי על אודות הסטודנטים: מאפייניהם האישיים, נתוני הקבלה שלהם, השימוש שלהם במרכיבי התמיכה ותוצאותיהם הלימודיות. בהגדרת מדדים משותפים ובפיתוח מערכת מידע אחידה יש פוטנציאל רב להקל תהליכים אלו ולשפרם. בשנת 2014/15 (תשע"ה) נעשתה בדיקת היתכנות להפעלת מערכת כזו במספר מוסדות. עם זאת, המערכת לא

הוקמה, ובדיקה הראתה שיש אתגרים רבים בהפעלתה: חלקם טכניים וחלקם מהותיים ונוגעים לשאלות אתיות ולפרטיות של סטודנטים. בשל חשיבות קיומה של מערכת מידע אחידה ומקיפה, מוצע לקדם תהליך חשיבה על דרכים לפיתוח מערכת שתאפשר גישה של בעלי התפקידים הרלוונטיים לנתונים אך תשמור על פרטיות הסטודנטים ותנוהל בהתחשבות בסוגיות האתיות.

י. **מדיניות מוסדית התומכת בתכנית הנגישות:** בדברי המרואיינים, כמו בספרות, נמצא שמדיניות וסביבה מוסדית כללית שיש בהן תמיכה לסטודנטים ערבים, אף שאינן חלק מהגדרות תכנית הנגישות, הן מנוף משמעותי להפעלת התכנית. מוצע לחשוב כיצד לעודד את המוסדות לקדם מדיניות וסביבה כאלו. עידוד זה יכול להיעשות דרך פורום הלמידה המשותף, דרך תיעוד והנגשה של נהלים קיימים לסטודנטים ולחברי הסגל או דרך תקצוב ייעודי לתשתיות נחוצות.

ביבליוגרפיה

הנדין, א'. 2011. השתלבות סטודנטים ערבים במערכת ההשכלה הגבוהה הישראלית. **הסדרה הכתומה**.

למ"ס. 2014. **שנתון סטטיסטי לישראל**.

Pascarella, E.T.; Whitt, E.J.; Edison, M.I.; Nora, A.; Hagedorn, L.H.; Yeager, P.M.; Nora, A. 1997. "Women's Perceptions of a 'Chilly Climate' and Their Cognitive Outcomes during the First Year of College". **Journal of College Student Development** 38(2): 109–124.

Whitt, E.J.; Edison, M.I.; Pascarella, E.T.; Nora, A.; Terenzini, P.T. 1999. "Women's Perceptions of a 'Chilly Climate' and Cognitive Outcomes in College: Additional Evidence". **Journal of College Student Development** 40(2): 163–177.

נספח א: המוסדות שנכללו בבחינת יישום מערך התמיכה לסטודנטים

לוח א1: המוסדות שנכללו בבחינת היישום וכן המספר והאחוז של הערבים בקרב הסטודנטים לתואר ראשון במוסדות אלו ובקרב הצעירים בני 20-29 בארץ, לפי מוסד (תשע"ד)

אחוז מתוך בני 20-29 בארץ ¹	אחוז מתוך הסטודנטים לתואר ראשון	N	
26	35	3,112	אוניברסיטאות
	19	1,724	אוניברסיטת חיפה*
	11	1,643	הטכניון*
	11	1,271	אוניברסיטת תל-אביב*
	5	588	האוניברסיטה העברית בירושלים*
	4	398	אוניברסיטת בן גוריון שבנגב*
	13	5,765	אוניברסיטת בר-אילן*
			האוניברסיטה הפתוחה
57	59	1,507	מחוז צפון
	37	789	מכללת צפת ^א *
	47	1,183	מכללת כנרת*
	25	972	מכללת גליל מערבי ^א *
	18	479	מכללת עמק יזרעאל*
	12	395	מכללת אורט בראודה*
			מכללת תל-חי*
10	5	182	מחוז מרכז
	3	333	המרכז האקדמי רופין המרכז האוניברסיטאי אריאל
2	2	32	מחוז תל-אביב
	2	50	אפקה
	2	75	שנקר מכללת תל-אביב-יפו
37	15	365	מחוז ירושלים
	12	182	מכללת הדסה*
	7	50	המכללה האקדמית להנדסה
	4	76	האקדמיה למוסיקה ולמחול בצלאל*
20	17	364	מחוז דרום
	8	325	אחוה ^א *
	7	314	סמי שמעון
	4	160	ספיר* אשקלון ^א

¹ אנו משווים את שיעור הערבים באוניברסיטאות לשיעור הצעירים בני 20-29 בכל הארץ, ואת שיעור הערבים במכללות לשיעור הצעירים במחוז הגאוגרפי שבו ממוקמת המכללה.

מקור: שנתון סטטיסטי לישראל, 2014 (לוח 2.19)

* מוסדות שבהם נבחן היישום לעומק

^א מכללות שפועלות הן כשלוחות של אוניברסיטאות והן כמוסדות עצמאיים.